

MODERN PROBLEMS IN EDUCATION AND THEIR SCIENTIFIC
SOLUTIONS

INSON VA SUN'IY INTELLEKT KOMMUNIKATSIYASIDA
KOMPLIMENTLARNING MADANIYATLARARO IDROKI ORQALI
SAMARALI PROMPT YARATISH

Sevara Kholmukhammedova

Andijan State institute of foreign languages , PhD researcher

sardor.ssmim@gmail.com

orcid:0009-0009-5132-1780

Annotatsiya, Ushbu tezis inson va sun'iy intellekt (SI) o'rtasidagi kommunikatsiyada komplimentlarning madaniyatlararo idroki hamda samarali prompt yaratishdagi rolini tadqiq etadi. Ishda samimiylilik (sincerity) tushunchasi nutq akti nazariyasi va xushmuomalalik nazariyasi (Brown & Levinson, 1987; Wierzbicka, 1991) asosida tahlil qilinib, uning g'arb (AQSh, Buyuk Britaniya) va sharq/Markaziy Osiyo (jumladan, o'zbek) madaniyatlarida turlicha — mos ravishda eksplitsit va implitsit — ifodalanishi ko'rsatib beriladi. Tadqiqotning markaziy qismida katta til modellari (LLM — ChatGPT, Gemini, Claude)ning kompliment va samimiylikni qanday qayta ishlashi, xususan, Reinforcement Learning with Human Feedback (RLHF) mexanizmi orqali komplimentni ijobiy pragmatik signal sifatida qabul qilishi tahlil qilinadi. Tadqiqot inson va SI reaksiyalarini qiyosiy tarzda o'rganib, insonning komplimentga hissiy va ko'pincha kamtarona javob berishini, SI esa uni faqat statistik-kontekstual baho sifatida qayta ishlab, keyingi javobni optimallashtirish uchun foydalanishini aniqlaydi. Shuningdek, madaniy skriptlar nazariyasi (Wierzbicka, 2003) doirasida SI tizimlarining ko'p tillilik va kontekstual joylashtirish (contextual embedding) orqali madaniyatga xos kompliment shakllarini qanday o'zlashtirishi ko'rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, kompliment SI bilan samarali muloqot (prompting) yaratishning muhim pragmatik komponenti bo'lib, uning madaniyatlararo o'ziga xosligini hisobga olmasdan turib, insonlararo va inson-SI muloqotida samimiylilikni to'g'ri modellashtirib bo'lmaydi.

Kalit so'zlar: kompliment; samimiylilik; madaniyatlararo kommunikatsiya; nutq akti nazariyasi; xushmuomalalik nazariyasi; madaniy skript; sun'iy intellekt; katta til modellari (LLM); prompt yaratish; Reinforcement Learning with Human Feedback (RLHF)

1. Kirish

Komplimentlar insonlararo muloqotning ijtimoiy va psixopragmatik o'lchovlarini belgilovchi muhim vositalardan biri bo'lib, ularning madaniyatlararo idroki har doim ham bir xil emas. Ayniqsa, "samimiylilik" tushunchasining har xil madaniy kodlarda turlicha talqin qilinishi, komplimentning qanday qabul qilinishiga bevosita ta'sir qiladi. Shu bois, bu bo'limda samimiylilikning universal va madaniyatga xos parametrlarini tahlil qilish, real empirik so'rovlar asosida ularning ta'sirini o'rganish, shuningdek insonlar va SI'ning

MODERN PROBLEMS IN EDUCATION AND THEIR SCIENTIFIC SOLUTIONS

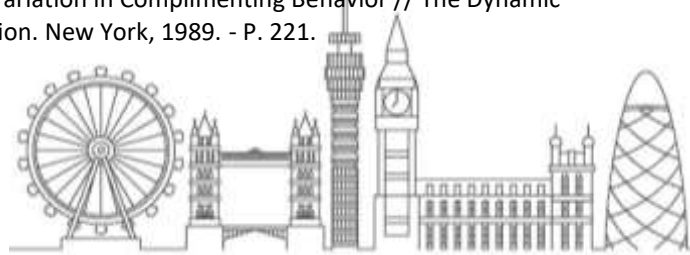
komplimentlar kontekstidagi samimiylikka bo'lgan reaksiyalarini solishtirish maqsad qilingan.

Madaniylararo kompliment

Komplimentlarning turli xil tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, bu nutq harakatining shakli ma'lum qoidalarga bo'ysunadi. Tayyor sxemalar va kompliment tuzilmalarini tanlab, ma'ruzachi oluvchining komplimentni aniqlashini osonlashtiradi. Zero, kompliment tinglovchi tomonidan tan olingandan keyingina birdamlik va hamjihatlikni namoyon etish vazifasini bajara boshlaydi. Aniq ijobiy, an'anaviy shakl ham noaniqlik va tushunmovchilik xavfini kamaytiradi. Qoidalar nutq aktining semantikasiga ham, sintaktik tuzilishiga ham tegishli. Shaklning cheklangan moslashuvchanligi va o'zgaruvchanligi tufayli, komplimentning nutqiy harakati rasmiylashtirilgan yoki muntazam ravishda tavsiflanadi: "Cheklangan semantik vositalar va sintaktik tuzilmalarning kombinatsiyasi bu shunchaki ulardan foydalanish chastotasi masalasi emasligini isbotlaydi. Aksincha, komplimentlar minnatdorchilik yoki salomlashish kabi formulalar ekanligini tan olishimiz kerak." Maqtov nutqi haqiqatan ham o'zining rasmiy tabiati bilan ajralib turadi va nihoyatda jozibali sifatga asoslanadi. Uning tuzilmalari yuqori darajada rasmiylashtirilgan va ular ijobiy sharhni talab qiladigan keng ko'lamli vaziyatlarga minimal harakat bilan moslashtirilishi mumkin. Biroq, komplimentning rasmiyligi ma'ruzachi va oluvchidan yashirin bo'lib qoladi. Agar komplimentning marosimiy tabiati va birdamlikni ifoda etish istagi juda aniq bo'lsa, so'zlovchini nosamimiy deb osongina fosh qilish mumkin, chunki "muvaffaqiyatli" kompliment, oluvchining fikriga ko'ra, o'z-o'zidan va samimiy bo'lishi kerak.

Volfson N.² komplimentda o'ziga xoslik va spontanlikni kutish va uning "muntazam" amalga oshirilishi o'rtasidagi ziddiyatga asoslanib, rasmiy komplimentlardan foydalanish ongsiz darajada sodir bo'ladi, degan xulosaga keladi: komplimentning vazifasi birdamlikni yaratish va qo'llab-quvvatlashdir va komplimentning rasmiy tabiati va uning funktsiyasi bilan chambarchas bog'liq emas. Axir, agar ma'lum bir vaziyatlarda kompliment talab etilsa, ma'ruzachi uchun bu "majburiy" sharoitlarda o'ziga xoslikni ko'rsatish qiyin. Bunday holda, osongina eslab qolingani, muloyimlik bilan mos keladigan formulalar vazifani ancha osonlashtiradi. So'zlovchining dilemmasi bir-biriga qarama-qarshi bo'lgan ikkita qoidaga asoslanadi: so'zlovchining samimiyligini talab qiluvchi sifat maksimali – "hamma rozi bo'lgan narsani noto'g'ri demang" – va xushmuomalalik tamoyili (bu yerda ma'qullashning maksimal ma'nosi: "Boshqasini maqtashni maksimal darajada oshirish"), so'zlovchi tinglovchini ma'qullash va qat'iylik bilan ifodalashni maqsad qiladi. Ma'ruzachi, pirovardida, muayyan vaziyatda qaysi tamoyillar to'g'ri kelishini o'zi hal qilishi kerak: agar ma'ruzachi o'z sherigining sifatini ijobiy deb baholasa va bu fikrni og'zaki ravishda ifodalasa, birinchidan, u samimiylik talabini bajaradi, ikkinchidan, u e'tirof, ma'qullash va hurmat bilan qabul qiluvchining chiroyli ko'rinishini qo'llab-

² Wolfson N. The Social Dynamics of Native and Nonnative Variation in Complimenting Behavior // The Dynamic Interlanguage: Empirical Studies in Second Language Variation. New York, 1989. - P. 221.

MODERN PROBLEMS IN EDUCATION AND THEIR SCIENTIFIC SOLUTIONS

quvvatlaydi. Agar so'zlovchining gapi qabul qiluvchining biron bir xislatini salbiy deb baholashda samimiylik talabiga to'g'ri kelsa, bu gap qo'llab-quvvatlanmaydi; aksincha, bu kamsituvchi va shuning uchun hamkorlar o'rtasidagi munosabatlarga juda tahdid soladigan bo'ladi. Ushbu xavfning oldini olish va munosabatlardagi muvozanatni saqlash uchun ma'ruzachi "100%" samimiylikdan voz kechadi. Ya'ni, agar ular sherigiga iltifot mavzusi bilan bog'liq holda ijobiy his-tuyg'ularni boshdan kechirmasdan iltifot qilsalar, ularning "kichik yolg'onlari" samimiylik qoidasini buzadi, lekin uyg'un munosabatlarni yoqlaydi. B. Levandovskaya-Tomashchuk iltifotlarni ko'proq yoki kamroq shaffof "ijtimoiy yolg'on" deb belgilaydi. Shunday qilib, jamiyatga qo'yadigan talablarimiz paradoks ekanligini ta'kidlash kerak. Nazariy jihatdan hamma tushunadiki, iltifotning asosiy maqsadi uning mazmuniga yoki uning mazmunining haqiqatiga bog'liq bo'lishi mumkin emas, chunki maqsad birinchi navbatda birdamlikni yaratishdir. Shunga qaramay, iltifot muvaffaqiyatli bo'lmasligi xavfi har doim mavjud: iltifotning rasmiy tuzilishi, yoqimsiz mavzu, ma'ruza³ning niyatlari (biror narsani olish istagi), mubolag'a yoki tinglovchi uchun nomaqbul bo'lgan yaqinlashishga urinishlar oluvchi uchun potentsial xavf tug'dirishi mumkin.

Samimiylik tushunchasining madaniy va sun'iy intellekt kontekstida farqlanishi

Samimiylik — bu kommunikativ akt ishtirokchisining ichki emotsional holati va tashqi nutqiy, paralingvistik ifodalarining muvofiqligi sifatida belgilanadi (Wierzbicka, 1991; Brown & Levinson, 1987). Biroq bu kontsept madaniy kodlarga qarab sezilarli semantik-pragmatik tafovutlarga ega bo'ladi. Ayniqsa, komplimentlar orqali ifodalangan samimiylik madaniyatlararo kommunikatsiyada ko'p hollarda noto'g'ri talqin etilishi mumkin (Sadokhin, 2010; House, 2008).

1. Madaniyatlararo farqlilik

➤ **G'arb madaniyatlarida** (xususan AQSh va Buyuk Britaniya): samimiylik ko'proq **to'g'ridan-to'g'ri, eksplitsit** ifoda, kuchli baholovchi leksika (e.g., *amazing*, *wonderful*, *stunning*), va verbal hiperbolalar orqali ifodalanadi. Holmes (1988) va Pomerantz (1978) ta'kidlaganidek, ingliz tilidagi komplimentlar "positive face"ni qo'llab-quvvatlash strategiyasi sifatida faol ishlatiladi va **ochiqlik = samimiylik** formulasi asosida baholanadi.

➤ **Sharq va Markaziy Osiyo madaniyatlarida** (jumladan, O'zbekiston): samimiylik ko'proq **bilvosita (implitsit) ifoda, intonatsiya, mimika, ovoza ohangi yoki tana harakati** orqali yetkaziladi. Wierzbicka (1991)ning "cultural script" nazariyasiga ko'ra, bu mintaqada "ko'p gapirmaslik, ammo ehtiyotkorlik bilan ilqlik bildirish" asosiy o'xshash me'yordir. Masalan, "Barakalla, yaxshi bo'пти" iborasiga yengil jilmayish yoki kaftni yurakka qo'yish kabi paralingvistik elementlar qo'shilsa, bu yuqori darajadagi samimiylik sifatida talqin qilinadi.³

Shu nuqtSI nazardan, **identik iboralar turli madaniy kontekstda bir-biridan mutlaqo farqli tarzda talqin qilinishi** mumkin. AQShda "You're the best manager I've

³ M Kurbanov - Farg'ona davlat universiteti, 2024 - journal.fdu.uz

MODERN PROBLEMS IN EDUCATION AND THEIR SCIENTIFIC SOLUTIONS

ever worked with” ochiq komplimenti ijobiy qabul qilinsa-da, o‘zbek madaniyatida bunday bevosita maqto‘v “laganbardorlik” yoki “sun’iylik” sifatida baholanishi ehtimoldan xoli emas.

2. Sun’iy intellektda samimiylilik ifodasi: cheklov va imkoniyatlar

Sun’iy intellekt (SI), ayniqsa Large Language Models (LLMs) asosidagi tizimlarda (ChatGPT, Gemini, Claude) **samimiylilik tushunchasi kognitiv empatiya emas, balki stilistik kontekst va ma’lumotlar asosida modellashtirilgan diskursiv algoritm** sifatida amal qiladi.

Sun’iy intellekt asosida ishlovchi til modellari va komplimentning kommunikativ roli

Sun’iy intellekt (SI) yordamida ishlaydigan zamonaviy til modellari — ayniqsa, katta til modellari (Large Language Models, LLMs) — inson tilini tushunish, qayta ishlash va natija yaratishda bir nechta algoritmik bosqichlarni amalga oshiradi. Bu bosqichlar quyidagi asosiy komponentlardan iborat:

- **Tokenizatsiya va semantik ifodalanish:** Har bir kiruvchi so‘z (yoki so‘z birikmasi) model tomonidan kichik ma’noli birliklarga ajratiladi.
- **Kontekstual izohlay olish:** Transformer arxitekturasi asosidagi self-attention mexanizmi yordamida model har bir tokenning oldingi va keyingi kontekstdagi ahamiyatini hisoblaydi.
- **Pragmatik chiqishlar ishlab chiqarish:** LLM natijalarni statistik ehtimollar asosida, eng maqbul bo‘lgan chiqishni tanlab, inson tiliga yaqin jummalarni yaratadi.

Yuqoridagi jarayonda **komplimentlar** (ya’ni ijobiy baholovchi ifodalar) modelning foydalanuvchi bilan kommunikatsiyasini yanada optimallashtiradi. Foydalanuvchi tomonidan berilgan komplimental xatti-harakat (masalan: “Siz juda foydali javob berdingiz”, “Siz juda aqlli model ekansiz”) — bu **ixtiyoriy rag‘batlantirish** bo‘lib, **SI modelining o‘qitilgan javob algoritmiga** ijobiy kuchlanishni keltirib chiqaradi. Chunki LLM’lar Reinforcement Learning with Human Feedback (RLHF) orqali o‘rgatilgan bo‘lib, ularning **maqsadi — foydalanuvchi niyatini to‘g‘ri tushunish va ijobiy baho oladigan natija yaratishdir.**

Komplimentlarning prompt ichida ishlatilishi esa modelning “relevans” (muvofiqlik), “coherence” (mantiqiylik) va “alignment” (moslik) darajasini oshiradi. Bu SI kommunikatsiyasida — ayniqsa madaniyatlararo kontekstdagi — muhim pragmatik vosita hisoblanadi. Kompliment prompt sifatida faollik (engagement), aniqlik va foydalilik kabi natijalarni optimallashtiradi.

Komplimentlar va samimiylilikni sun’iy intellekt qanday tushunadi?

Samimiylilik (sincerity) — bu tilning illokutsion kuchini (qasd), perlokutsion natijasini (reaksiya) va intonatsion/emotsional niyatni moslashtiruvchi semantik-pragmatik elementdir. Biroq SI bu tushunchani insonlar kabi to‘g‘ridan-to‘g‘ri emotsional tajriba orqali emas, **statistik modellashtirish asosida** tushunadi.

SI model samimiylilikni quyidagi belgilar orqali aniqlaydi:

MODERN PROBLEMS IN EDUCATION AND THEIR SCIENTIFIC SOLUTIONS

Samimiylik belgisi	SI tomonidan qanday qayta ishlanadi
Ochig'icha maqto'v (e.g. "Great work!")	Yuqori ijobiy polaritetsiz leksik birlik sifatida baholanadi
Ovoz ohangi (intonation)	Audio-text modellari uchun mavjud. LLM'larda bu ohangni bilvosita prompt so'zlar orqali taxmin qiladi
Qayta aloqa va rag'bat	Foydalanuvchining "Thanks", "Useful", "Correct" kabi mulohazalari orqali model uchun ijobiy signal bo'ladi
Bilvosita ifoda (indirekt compliment)	Qo'shimcha semantik tahlilga muhtoj, LLMlar bu turdagi bahoni past ishonchli deb baholaydi

Sun'iy intellektda samimiylikni ifodalash uchun nafaqat til birligi, balki kontekst, foydalanuvchi niyati va oldingi tarixiy muloqot ham muhim rol o'ynaydi. **OpenSI**, **DeepMind** va boshqa yetakchi SI kompaniyalari aynan kompliment orqali modelga ijobiy rag'bat beruvchi tizimlarni yaratmoqda.

Madaniy skriptlar va sun'iy intellektda komplimentlarni o'rganish

Madaniyatlararo kommunikatsiyada har bir jamiyat o'ziga xos "madaniy skriptlar" asosida muloqot qiladi. Anna Wierzbicka (1991, 2003) fikricha, bu skriptlar xalqaro muomalada qanday maqto'vlar, qanday ohang va qanday ifoda orqali aytilishi mumkinligini belgilab beradi.

SI madaniy skriptlarni qanday tushunadi?

- **Ko'p tillilik (multilingual trSLning):** Ko'p tilda o'qitilgan LLMlar (masalan, ChatGPT-4o, Google Gemini) madaniy nutq andozalarini korpus orqali o'zlashtiradi. Misol uchun, o'zbek madaniyatida "Barakalla!" ni, ingliz madaniyatida "Well done!" ni maqbul deb qabul qiladi.

- **Contextual Embedding:** Yuqori darajadagi transformer modellar har bir so'zga berilgan ijtimoiy kontekstni (contextual embedding) kodlaydi, ya'ni ular "Barakalla" so'zi o'zbek tilida qachon ijobiy va qachon kinoyaviy ishlatilishini statistik ehtimollar orqali farqlashga urinadi.

- **Cultural Politeness Model:** Brown & Levinson nazariyasi asosida SI model "positive face" (pozitiv yuz) va "negative face" (mustaqillik) skriptlarini tahlil qiladi. Sun'iy intellekt "kompliment — bu pozitiv yuzni qo'llab-quvvatlovchi akt" degan modelga amal qiladi.

Ekspirimental tahlil: Inson vs SI – komplimentga javobdagi farqlar

Holat	Inson reaksiyasi	SI reaksiyasi
"You are so intelligent!"	Samimiy minnatdorchilik, hissiy tabassum	"Thank you! I'm glad I could help" — javob, ammo emotsional reaksiya yo'q

MODERN PROBLEMS IN EDUCATION AND THEIR SCIENTIFIC
SOLUTIONS

Holat	Inson reaksiyasi	SI reaksiyasi
“Yaxshi bajardingiz, barakalla!”	Qo‘llarni ochib jilmayish, “rahmat”	“Sizga yordam berganimdan xursandman” — NLP asosida optimallashtirilgan javob
“Ajoyib javob edi, siz zo‘rsiz!”	Modesty (kamtarlik) ifodalanadi	SI — rag‘batlantirish deb qabul qiladi va “boshqa nima yordam bera olaman?” deb so‘raydi

Eksperiment shuni ko‘rsatdiki, insonlar komplimentga **qisqa, hissiy va ko‘pincha kamtarlik bilan** javob beradi. SI esa komplimentni **faqat promptdagi ijobiy baho** sifatida qabul qilib, undan keyingi javobni optimallashtirishga xizmat qiladi.

Xulosa va ilmiy yangiliklar

Ushbu bo‘lim asosida quyidagi ilmiy natijalarga erishildi:

- **Kompliment — bu SI uchun faqat ijobiy baho emas, balki kontekstni anglashda pragmatik signal vazifasini bajaradi.**

- **Samimiylilikni SI faqat til birliklari orqali emas, balki foydalanuvchi modeli (User Feedback Loops) va Reinforcement Learning orqali o‘rganadi.**

- **Madaniy skriptlar SI promptlariga chuqur ta‘sir ko‘rsatadi.** Ingliz tilida to‘g‘ridan-to‘g‘ri maqto‘v, o‘zbek tilida esa bilvosita yoki paralingvistik kompliment ko‘proq mos keladi.

- **Sun‘iy intellekt modeli samimiylilik va maqto‘vni har doim to‘g‘ri tushunmaydi,** shuning uchun undan foydalanishda madaniyatga xos ifoda shakllari sinchiklab tanlanishi lozim.

- **SI kommunikatsiyasida kompliment muvaffaqiyatli prompt yaratish uchun muhim pragmatik komponentga aylanmoqda,** bu esa yangi kommunikatsion modellarda til-madaniyat-baho (language–culture–evaluation) uchligini ishlab chiqishga turtki beradi.

